

УДК 165.742:001

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.15>**С. В. Матяш**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5848-1757>*кандидат філософських наук,
доцент кафедри сценічного мистецтва і культури
Київського національного університету технологій та дизайну***Р. В. Множинська**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8459-3496>*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри сценічного мистецтва і культури
Київського національного університету технологій та дизайну*

НАУКОВА ІСТИНА ЯК СОЦІАЛЬНО-ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ

Постановка проблеми. Наукова істина, її складові, шляхи та методи пошуку завжди посідала центральне місце у філософії. Проте саме в контексті філософії науки вона набуває особливої гостроти: чи є наукова істина абсолютною? Чи вона є результатом соціокультурного контексту? Як вона формується, передається, легітимується та піддається сумніву? Ці питання стають особливо актуальними в умовах постнекласичної раціональності, глобалізації, цифрових трансформацій і зростання ролі комунікативних медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика істини активно досліджувалася в контексті класичної, некласичної та постнекласичної філософії науки. Значний внесок у її осмислення здійснили такі мислителі, як І. Кант, Б. Рассел, Г.-Г. Гадамер, К. Поппер, Т. Кун, П. Фейєрабенд, Б. Латур, Ю. Габермас, М. Фуко, М. Кастельс. У працях представників логічного позитивізму (Р. Карнап, М. Шлік) робився акцент на верифікації як критерію істинності. К. Поппер запропонував принцип фальсифікації, тоді як І. Лакатош та Т. Кун зосередили увагу на історичній динаміці наукових парадигм. Постнекласичні підходи (Латур, Габермас, Луман, STS) інтерпретують істину як продукт комунікації, мережевої взаємодії та інституційної легітимації. У працях сучасних дослідників аналізується також вплив цифрових технологій, глобалізаційних процесів і постправди на трансформацію уявлень про істину та механізмів її визнання в науковому дискурсі.

Формулювання мети статті. У цій статті ми намагаємось обґрунтувати, що наукова істина є не просто відображенням об'єктивної реальності, а результатом гносеологічної взаємодії суб'єкта й об'єкта пізнання в межах конкретної соціальної та інституційної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття істини має довгу інтелектуальну історію, що охоплює трансформації від античної метафізики до сучасних конструктивістських підходів. У класичній філософії істина трактувалася як відповідність думки реальності (*adequatio intellectus et rei*). Таке розуміння започатковане ще Арістотелем і зберігалось протягом століть, формуючи основу кореспондентної теорії істини. Вона домінувала в епоху Нового часу, де наука розглядалася як об'єктивне відображення фактів природи. Галілей, Декарт, Ньютон спиралися на ідеал раціональної впевненості, що істина може бути встановлена завдяки розуму і досвіду.

У добу модерну істина пов'язувалася з ідеєю методу, який забезпечує універсальність пізнання. Однак уже І. Кант поставив питання про апіорні форми пізнання, що структурують досвід. Істина, за Кантом, не є простою відповідністю речі, а результатом діяльності суб'єкта, який надає світу смислову форму через категорії розуму. Тим самим істина стає не лише онтологічним, а й гносеологічним феноменом.

У XX столітті класичну уяву про істину радикально переглянули представники некласичної і постнекласичної філософії науки. Логічний позитивізм (Карнап, Шлік) прагнув зберегти об'єктивність істини через верифікацію, але швидко натрапив на межі цієї концепції. Карл Поппер у «Логіці наукового відкриття» запропонував принцип фальсифікації, де істинність гіпотези визначається не підтвердженнями, а можливістю її спростування [4, с. 120–134]. Цим було закладено основу динамічного, відкритого розуміння науки.

Подальший розвиток отримали історико-соціальні концепції істини. Томас Кун у «Структурі наукових революцій» показав, що істина є вну-

трішньо парадигмальною: вона існує в межах певного дискурсивного каркасу, який визначає норми, мову і критерії науковості. Зміна парадигми веде не лише до оновлення фактів, а й до зміни самої структури істини [1, с. 150–170]. Пол Фейєрабенд, розвиваючи анархістську епістемологію, наполягав, що істина – це історично варіативний і соціокультурний феномен, де «anything goes». Таким чином, істина стає плюралістичною.

У постнекласичній філософії (Латур, Луман, Габермас) істина трактується як комунікативний і соціальний процес. За Габермасом, істинність висловлювання досягається через раціональний дискурс, де учасники комунікації прагнуть до консенсусу. Бруно Латур демонструє, що наукова істина конструюється мережею акторів – людей, інструментів, лабораторій, технологій – і тому є результатом колективного узгодження, а не відображенням «готової реальності». Отже, у сучасному розумінні істина – це не статичний факт, а процес соціально-гносеологічної взаємодії, який відбувається у множині контекстів.

Підкреслимо, що саме конструктивістські підходи до істини займають одне з центральних місць в контексті нашого розгляду. Вже згаданий вище Бруно Латур та представники напряму STS (science and technology studies) розглядають наукову істину як продукт колективної взаємодії між ученими, інструментами, інституціями та технологіями. У праці «Життя в лабораторії» Латур демонструє, як наукові факти конструюються в межах локальних практик, соціальних угод і матеріальних процесів [2, с. 200–215]. Згідно з цим підходом, істина не є виявленням незалежної реальності, а стабілізацією певного твердження внаслідок соціальних процедур.

Пол Фейєрабенд ще радикальніше критикує класичну уяву про істину, заперечуючи наявність універсального наукового методу. У праці «Проти методу» він стверджує, що наука – це історично змінна та культурно обумовлена практика, яка не має єдиної логіки розвитку [3, с. 210–222]. Його принцип «anything goes» наголошує на плюралізмі підходів і необхідності свободи мислення в науковому дискурсі.

У цьому контексті доречно згадати підхід Мішеля Фуко, який трактує істину як ефект дискурсу влади. Згідно з фукіанською оптикою, істина створюється і функціонує в рамках дискурсивних практик, що визначають, які висловлювання можуть бути визнані легітимними [7, с. 50–62]. Таким чином, наука не тільки описує світ, а й активно його формує через епістемологічну політику.

Грантова система фінансування досліджень, корпоративна комерціалізація знання, публікаційний тиск і конкуренція за індекси цитування призводять до зміни критеріїв істини. Дослідження іноді орієнтовані не на пошук істини, а на досягнення «видимості результату».

Наукова істина не може існувати поза інституційним середовищем. Роберт Мертон у своїй концепції «етосу науки» визначив чотири основні норми: універсалізм, колективізм, безкорисливість та організований скептицизм. Ці принципи мають забезпечувати автономію науки та чесність дослідницької діяльності. Однак у сучасному науковому середовищі ці ідеали часто деформуються.

Кажучи далі про гносеологічний вимір істини відмітимо наступне. З гносеологічної точки зору істина – це процес взаємодії суб'єкта з об'єктом, де значущими є методологія, мова, контекст, інтенція, цінності та попереднє розуміння. Саме ця взаємодія визначає наукову істину як подію, що відбувається в історичному та культурному просторі.

Феноменологія Едмунда Гусерля також акцентує на тому, що кожне пізнання є інтенціональним актом, спрямованим на смисли, що вже структуровані у свідомості. Відповідно, істина постає не як зовнішній об'єкт, а як внутрішній смисловий конструкт, що формується через досвід і рефлексію.

Гносеологічна перспектива зосереджується на суб'єктно-об'єктній природі пізнання. Наукове знання постає не як пасивне відображення об'єктивного світу, а як результат активної інтерпретації. У герменевтичній філософії, яку розвиває Г.-Г. Гадамер, пізнання трактується як діалог між дослідником і традицією. Істина, за Гадамером, виникає у процесі «злиття горизонтів» – поєднання особистого досвіду суб'єкта з культурним контекстом [6, с. 250–264].

Взагалі класичні підходи до демаркації науки (Поппер, Лакатош, Кун) пропонують різні критерії науковості. Проте в умовах постправди та популяризації псевдонауки виникає необхідність у нових формах епістемологічної відповідальності. Підкреслимо, що:

- істина не може бути зведена до об'єктивного дзеркального відображення, але й не є довільною інтерпретацією;
- наука потребує поєднання конструктивізму з критичним раціоналізмом і новою етикою відповідальності;
- захист наукової істини – це не лише епістемологічне, а й етичне та політичне завдання.

Підкреслимо, що сучасна глобалізація наукового знання створює унікальні можливості для прискореного обміну ідеями, інтернаціоналізації

досліджень і колективного виробництва істини. Відкритий доступ до даних, розвиток цифрових платформ, міжнародні проєкти на кшталт CERN чи Human Genome Project сприяють інтеграції людського інтелектуального потенціалу.

Водночас глобалізація знання породжує і низку парадоксів. По-перше, посилюється нерівність між центрами наукового виробництва та периферією: країни з потужними дослідницькими інфраструктурами визначають стандарти істини, тоді як інші залишаються «споживачами» знання. По-друге, зростає залежність науки від глобальних корпорацій, цифрових платформ і алгоритмічних механізмів відбору інформації.

Крім того, надлишок інформації, що виникає внаслідок цифрової глобалізації, створює нові форми епістемологічного шуму, де істина розчиняється серед масиву даних, гіпотез і симуляцій.

Отже, глобалізація знання одночасно розширює горизонти наукового пошуку й ускладнює критерії істинності, вимагаючи від філософії науки нової методології критичного аналізу та інтерпретації даних.

У добу модерну істина пов'язувалася з ідеєю методу, який забезпечує універсальність пізнання. Однак уже І. Кант поставив питання про апіорні форми пізнання, що структурують досвід. Істина, за Кантом, не є простою відповідністю речі, а результатом діяльності суб'єкта, який надає світу смислову форму через категорії розуму. Тим самим істина стає не лише онтологічним, а й гносеологічним феноменом.

У XX столітті класичну уяву про істину радикально переглянули представники неklasичної і постнеklasичної філософії науки. Логічний позитивізм (Карнап, Шлік) прагнув зберегти об'єктивність істини через верифікацію, але швидко натрапив на межі цієї концепції. Карл Поппер у «Логіці наукового відкриття» запропонував принцип фальсифікації, де істинність гіпотези визначається не підтвердженнями, а можливістю її спростування. Цим було закладено основу динамічного, відкритого розуміння науки.

І на останнє, питання про демаркацію науки і псевдонауки, яке виникає далі. Проблема демаркації – тобто розмежування науки і псевдонауки – є однією з ключових у філософії науки. Вона має не лише методологічне, а й соціокультурне значення. Класичний підхід, сформульований Карлом Поппером, засновується на принципі фальсифікації: науковою є лише та теорія, яку потенційно можна спростувати досвідом. Псевдонаукові теорії, на

кшталт астрології чи окультизму, зазвичай не вразливі до спростувань, оскільки формуються в нефальсифікованих термінах.

Імре Лакатош у «Методології наукових дослідницьких програм» запропонував розширити критерій Поппера: науковість визначається не окремими гіпотезами, а розвитком дослідницької програми, яка демонструє еволюцію від «жорсткого ядра» до «захисного поясу» теорій. Якщо програма продукує нові факти та передбачення – вона прогресивна; якщо лише виправдовує старі – дегенеративна.

У постнеklasичному контексті проблема демаркації ускладнюється. Технологічні медіа, цифрові платформи, соціальні мережі створюють середовище, де псевдонаукові ідеї можуть набувати популярності швидше, ніж наукові факти. Алгоритмічна логіка інтернету, що підсилює контент через лайки й поширення, сприяє формуванню «інформаційних бульбашок». Як зазначає Славої Жижек, ми живемо в епосі, де «правда стає функцією вподобань» – це епістемологічний виклик для науки [10, с. 15–20].

Фуко у «Археології знання» показав, що істина завжди функціонує в межах владних відносин. Це означає, що демаркація науки – не лише методологічне питання, а й політичне: хто має право визначати, що є наукою, а що – ні? Сучасна філософія науки мусить враховувати цей аспект, адже зростає роль фінансових, медійних і корпоративних інтересів у визначенні пріоритетів досліджень.

Отже, сучасна демаркація потребує поєднання критичного раціоналізму з етикою відповідальності. Наукова спільнота має розробляти не лише технічні критерії істини, а й соціальні механізми захисту публічного розуму (Габермас). Це вимагає епістемологічної зрілості суспільства, яке здатне розрізняти аргументоване знання від інформаційних симулякрів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Глобалізація знання є однією з найпотужніших тенденцій сучасного світу. Вона означає інтернаціоналізацію наукових комунікацій, об'єднання дослідницьких ресурсів і доступ до глобальних баз даних. У цьому контексті наука стає планетарною системою виробництва істини. Утворюються умови для втілення нових моделей колективної раціональності, де знання твориться у мережевій взаємодії культур, інституцій і технологій.

Позитивним наслідком глобалізації є відкритість: зростає доступ до результатів досліджень, формуються міжнародні стандарти академічної етики, розвивається відкрита наука (open science). Це сприяє демократизації пізнання

і залученню нових акторів – громадських лабораторій, незалежних дослідників, креативних індустрій. Глобальна мережа створює умови для швидкого поширення ідей і інноваційних методів.

Водночас, як ми вже підкреслювали, глобалізація породжує певні парадокси. Як зазначає Мануель Кастельс, інформаційне суспільство будується на мережевій нерівності: доступ до знання визначається технологічними, економічними та геополітичними ресурсами. Країни з розвинутою інфраструктурою задають епістемічний порядок денний, тоді як інші – лише споживають знання [9, с. 300–310]. Таким чином, універсальність науки може приховувати асиметрію влади.

Крім того, глобальна циркуляція знань посилює ризик поверховості. Інформаційні потоки перевантажують когнітивну систему людини, створюючи ефект «епістемологічного шуму». Алгоритми штучного інтелекту, які визначають релевантність контенту, дедалі частіше замінюють людські критерії істини. Це ставить нові питання для філософії науки: як зберегти автономію раціональності у світі, де дані й алгоритми стають головними епістемічними агентами?

Отже, глобалізація знання є амбівалентним процесом: вона розширює горизонти наукової істини, але водночас ускладнює її досягнення. Від філософії науки сьогодні вимагається не лише аналіз методів, а й критика інформаційних систем, які формують нашу уяву про істину.

Література

1. Кун Т. Структура наукових революцій/пер.з англ. Київ : Основи, 2003. 280 с.
2. Latour B., Woolgar S. Життя в лабораторії: соціальна конструкція наукових фактів/пер.з англ. Харків : Фоліо, 2020. 352 с.
3. Фейєрабенд П. Проти методу/ пер.з англ. Київ : Ніка-Центр, 2004. 384 с.
4. Поппер К. Логіка наукового відкриття/пер.з англ. Львів : Літопис, 2005. 536 с.
5. Лакатош І. Методологія наукових дослідницьких програм/пер.з англ. Київ : Юніверс, 2006. 398 с.
6. Гадамер Г.-Г. Істина і метод/пер.з нім. Львів : Видавництво УКУ, 2011. 704 с.
7. Foucault M. Археологія знання/пер.з франц. Київ : Основи, 2007. 320 с.
8. Габермас Ю. Теорія комунікативної дії/пер.з нім. Київ : Дух і літера, 2020. 752 с.
9. Кастельс М. Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура/пер.з англ. Київ : Ваклер, 2019. 604 с.
10. Жижек С. Ласкаво просимо в пустелю реального/пер.з англ. Київ : Основи, 2001. 160 с.

Анотація

Матяш С. В., Множинська Р. В. Наукова істина як соціально-гносеологічний конструкт. – Стаття.

У статті досліджується поняття наукової істини в контексті постнекласичної філософії науки. Розглянуто еволюцію уявлень про істину в межах класичної, некласичної та постнекласичної наукової раціональності. Показано, що істина не обмежується лише кореспондентною моделлю, а розуміється як динамічне явище, пов'язане з комунікацією, інституційною легітимацією та соціокультурними чинниками. Акцент зроблено на конструктивістських підходах, де істина розглядається як результат взаємодії актора, мови, середовища й технологічних медіа. Окрему увагу приділено впливу глобалізації знання, цифрових платформ і явища постправди на деформацію критеріїв наукової об'єктивності. Обґрунтовано актуальність переосмислення ролі відповідальності, епістемологічної етики та демаркації науки у сучасному інформаційному середовищі.

Автори роблять акцент на тому, що незважаючи на певні протиріччя важливим і безумовно позитивним наслідком глобалізації є відкритість: зростає доступ до результатів досліджень, формуються міжнародні стандарти академічної етики, розвивається відкрита наука (open science). Це сприяє демократизації пізнання і залученню нових акторів – громадських лабораторій, незалежних дослідників, креативних індустрій. Глобальна мережа створює умови для швидкого поширення ідей і інноваційних методів.

Поняття наукової істини досліджено як в контексті постнекласичної філософії науки, так і у відповідності до еволюції певних уявлень про її природу в межах розуміння наукової раціональності від класичної до постнекласичної. Автор аналізує конструктивістські та інші підходи, що розглядають істину не тільки як об'єктивну даність, а як результат соціального конструювання. Показано роль інституцій, комунікацій, технологічних медіа та епістемологічних режимів у формуванні знання. Підкреслена особлива увага до викликів постправди, псевдонауки та необхідності нової етики наукової відповідальності.

Ключові слова: наукова істина, конструктивізм, філософія науки, демаркація, постправда, епістемологія.

Summary

Matyash S. V., Mnozhynska R. V. Scientific truth as a socio-gnoseological construct. – Article.

Examines the notion of scientific truth within the framework of post-nonclassical philosophy of science. It traces the evolution of approaches to truth from classical correspondence models to constructivist and communicative interpretations. The research emphasizes that truth is not merely an objective reflection of reality but a dynamic process embedded in institutional practices, social interactions, epistemological regimes, and technological mediation. Special attention is given to the influence of digital transformation, globalization of knowledge, and the phenomenon of post-truth on the

reconfiguration of epistemic authority and scientific legitimacy. The article highlights the necessity of rethinking the ethical responsibility of science and the criteria of demarcation under contemporary information conditions.

The authors highlight that despite certain contradictions, the openness brought by globalization represents a crucial and positive development: access to research results is expanding, international standards of academic ethics are strengthening, and open science initiatives are evolving. This contributes to the democratization of knowledge and the involvement of new actors – public laboratories, independent researchers and creative industries. The global network creates conditions for the rapid dissemination of ideals and innovative methodologies.

The article explores the concept of scientific truth in the context of post-nonclassical philosophy of science. The evolution of ideas about truth within classical, non-classical, and post-nonclassical rationality is considered. The author analyzes constructivist and other approaches, which interpret truth not as an objective given, but as a result of social construction. The role of institutions, communication, technological media, and epistemological regimes in knowledge formation is demonstrated.

Emphasized attention is paid to the challenges of post-truth, pseudoscience, and the need for a new ethics of scientific responsibility.

Key words: scientific truth, constructivism, philosophy of science, demarcation, post-truth, epistemology.

Дата надходження статті: 23.10.2025

Дата прийняття статті: 07.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025